

FRÅN STATSFRÅGA TILL KVINNORÖRELSE - KVINNOFORSKARNAS STRATEGIER I RYSSLAND 1989-1993

De två senaste åren har det uppstått en oberoende kvinnorörelse i Ryssland. Liksom i Finland tog sig feminismens andra våg in den akademiska vägen, och inte genom kök och sovrum. Det är en fåtalig grupp ryska kvinnoforskare som medvetet påskyndat födseln av ett nytt kvinnopolitiskt subjekt.

Jag försöker nedan ge en översikt av den här processens villkor och retorik. Exempelen är från den samhällsvetenskapliga debatten om "kvinnofrågan" under Sovjetunionens två sista år. Det traditionella ryska protektionistiska synsättet utmanades då av ett egalitaristiskt, framfört av Moskvas centrum för könsstudier. Kvinnoforskarna kombinerade akademisk och politisk lobbyverksamhet i ett samspel som nu gradvis institutionaliserats, och i mycket liknar de moderna feministiska nätverken i Norden.

I

Hur vi löser kvinnofrågan hette en artikel som tre ryska kvinnoforskare publicerade i tidskriften *Kommunist* i april -89 (Zacharova m.fl. 1989). Artikeln uppmärksammades både i Ryssland och utomlands för att kritiskt granska den under "paterstrojkan"¹ hittills så gott som förbisedda *kvinnofrågan*. Fem år senare finns det anledning att betona rubrikens - till en början mest retoriska - *vi löser*. I själva verket anmälde artikeln ett *nytt subjekt* till den ett och ett halvt sekel gamla diskussionen om kvinnofrågan i Ryssland. Av de få icke-statligt styrda kvinnogrupperna i 1980-talets Sovjet var artikelförfattarnas den första, som skulle komma att utveckla en socialt och politiskt inflytelserik verksamhet. Vad förutsatte det? Vilka utvecklingsmönster följer de nya sociala subjekten i Ryssland? ►

¹ Termen *paterstrojka* används av feminister som vill betona *perestrojkans* drag av *patriarkal samhällsförnyelse*, där de manliga ledarna för *industri-korporationer* och *regionala intressegrupper* omfördelade makten *sinsemellan* (se t.ex. Posadskaja 1991, 120; Funk & Mueller 1993).

Artikelns *vi* bestod till en början av endast fyra forskare från den informella väninnegruppen LOTUS, på ryska en förkortning av "för befrielse från stereotyper". LOTUS drömde om ett nätverk av liknande kvinnogrupper i hela landet. (Gustafsson 1991, 41-61.) Ändå hoppades kvinnoforskarna, med Anastasia Posadskaja som drivande kraft, att de skulle kunna koncentrera sig på forskning då de år 1990 grundade Moskvas centrum för könsforskning (en enhet inom Vetenskapsakademiens Institut för socioekonomiska studier av befolkningen).

Men i en djup systemkris lik den efter Sovjetunionens fall, kräver varje idé ett svar på frågan om vem som kan förmedla och förverkliga den. Samhällets institutioner och normer slutar tidvis att fungera eller byter verksamhet. Det går inte att räkna med att forskningsprojekt genomförs med rent akademiska resurser, eller att forskningens resultat når och nyttjas av tilltänkta samhällsgrupper.

Inom loppet av ett år hade gruppen bakom *Hur vi löser kvinnofrågan* därför valt att själv börja handla politiskt. Kvinnoforskarna måste först skapa ett socialt utrymme för sin verksamhet, en potentiell mottagare av feministisk information och forskning. De axlade en hybridposition, där i praktiken ett knappt tjugotal kvinnor samtidigt agerade filosofer, debattörer, parlamentskandidater, lärare, ledare för oberoende kvinnogrupper, empiriska forskare, mm. (Rotkirch 1992.)

Till de viktigaste dragen för livskraftiga nya aktörer i Ryssland hör just *mångsidighet* (Sjtjedrovitskij 1994). Den marxistiska teoretikern har en egen firma för juridisk konsultering och skriver i dagspressen; de alternativa pedagogerna gör samtidigt läroböcker, egna universitet och kurser för utlänningar; transportfirman grundar ett eget investeringsbolag, egen vidareutbildning och egen bank. Villkoren för de förändringsalstrande cellerna är alltså en egen infrastruktur. Först så småningom kan den väntas växa samman med andra lokala stödverk.

Under sina fyra första år har således Moskvas centrum för könsforskning grundat ett bibliotek, en kontaktlista och ett arkiv, skapat kontakter ut-

omlands, organiserat sin finansiering (delvis genom den självständiga Ariadne Europe Fund med bas i Holland), samarbetat med de högsta politiska organen i kvinnofrågor, börjat undervisa i kvinnoforskning i högskolorna och koordinerat de två första mötena för kvinnogrupper i Ryssland/OSS.

II

Arbetet kring och under de två ryska kvinnoforumen i Dubna åren -91 och -93 lade grunden till det nätverk som nu kallas för Rysslands *oberoende kvinnorörelse*. Enligt Ford Foundations evaluering är Ryssland i dag det enda postsocialistiska land med en icke-statlig och politiskt obunden kvinnoverksamhet. Fonden stöder därför i år Kvinnoforumet med 200 000 dollar (samtal med Liborakina 1993). Men den aktivitet som forskarna hjälpt på fötter ser inte ut som en traditionell kvinnorörelse.

Feministernas verksamhet i Ryssland liknar i stället de ryska ekologiska eller demokratiska "rörelsernas". Gemensamt för dessa nya föreningar och partier är att de har få anhängare och personcenterade strukturer (Alapuro 1993, 131). Organisationerna saknar ett brett stöd bland befolkningen och ideologin är importerad från väst, liksom rörelserna symboliskt och finansiellt i hög grad lever av västligt stöd. De här grupperna kan därför inte sägas kanalisera gräsrotsnivåns intressen. Deras viktigaste roll är inte att representera existerande grupper, utan att artikulera nya subjekt; att vara "föregångare till de politiska strukturerna i ett medborgarsamhälle" (Kostjusjev 1992, 68; Duka & Zdravomyslova 1992, 19-20). De citerade ryska sociologerna betonar alltså de nya sociala rörelsernas *kognitiva insats*, deras roll som samhällsbyggandets intellektuella katalysatorer.

Också kvinnorörelsen skulle enligt den här analysen i första hand teckna en för det sovjetiska samhället ny ideell horisont, ett nytt utrymme för framtidens kvinnosubjekt. Av historiska skäl skulle feminismen, i likhet med flertalet andra nya sociala agenter i Ryssland, väsentligen upprepa eller härma väst och arbeta med att anpassa ett västligt emancipa-

tionsprojekt till rysk kultur (jfr Alapuro 1993).

Men kanske kunde vi lika väl säga att de ryska feministerna landat direkt i -90-talets europeiska politiska kultur? Också i Väst Europa föds nya politiska initiativ i temporära och relativt små grupper med högt intellektuellt kapital. Moskvas centrum för könsforskning kunde till sin taktik och samarbetsformer mycket väl jämföras med de svenska Stödstrumporna. Det som i dag mest rör på sig inom kvinnorörelsen verkar både i Ryssland, Sverige och Finland samlas kring olika professionella identiteter - kvinnliga konstnärer, kvinnoforskare, kvinnliga företagsledare, osv. (Jag tänker på samtida rikssvenska kvinnliga poeter, de finländska teaterkvinnornas Rasande rosor, gruppen feministiska psykologer kring Natasja Chodyreva i Petersburg eller de ryska kvinnliga filmmakarnas förbund, lett av Rita Beljakovskaja, i Moskva.) Emellanåt kan en idé eller ett politiskt program bilda en lös och samlande ram för de här grupperna. I Sverige var -90-talets slogan "Hela lönen, halva makten", i Ryssland "Demokrati minus kvinnor är ingen demokrati". Man kunde invända att flera av de ryska yrkesorganisationerna med epitetet *kvinnno-* hör till den nya nomenklaturen och mest tänker på utlandsresor och -valuta (Lipovskaja 1992, 119), medan de "äkta" grupperna har ett fortfarande outtömt behov av vardagsnära samtal i smågrupper, mycket likt *consciousness raising*-perioden i västlig feminism, trots att gruppens namn beskriver en yrkesidentitet. Det är i alla fall ett dylikt idéassimilerande och -producerande sammanhang som avses då jag i fortsättningen talar om den oberoende kvinnorörelsen i Ryssland.

III

.. as glasnost speaks of the feminine, we must listen carefully before actually hearing a woman's voice. (Heldt 1992, 173.)

Den nya ryska kvinnorörelsen kan t.o.m. sägas ha ett försprång till den finska. Rysslands huvudstad fick ett centrum för kvinnoforskning före Finlands; de ryska feministerna organiserade en kvinnopolitisk lista till sitt parlamentsval hösten 1993, medan samma tanke först i mars 1994 presenterats offentligt i Finland.

Detta är förstås desto mera imponerande, då den omgivande ryska kulturen förblivit patriarkal på ett sätt som de nordiska länderna var på 1950-talet, för att inte säga i början av seklet.² Antalet synliga och starka kvinnor inom rysk politik, vetenskap och media har hittills inte ökat under 1990-talet. De politiska vindarna blev fram till år -93 allt nyliberalare - utom i inställningen till kvinnan, som tvärtom skulle befrias från "överdriven emancipation" (Posadskaja 1991, 121; Trud, *semja...* 1990, 8; Liborakina 1992b; m.fl.). Där amerikanerna fick Hillary Clinton efter Barbara Bush, efterträddes den synligt aktiva Raisa Gorbatojva i stället av Naina Jeltsina, som hålls i skymundan från offentligheten och helt identifierat sig med sin roll som hemmafru (Liborakina 1992a).

Efter 1970-talet försvagades också den symboliskt framskjutna ställning sovjetkvinnan hade i den statliga propagandan. Moderssymbolen utnyttjas fortfarande för att beteckna fosterlandets styrka eller mjäkighet. Men liksom Elizabeth Waters (1990) påpekat, var bilden av den lyxprostituerade unga ryskan en av perestrojkans centrala symboler. Erotiserade kvinnliga kroppar säljer i dag idén om det västerländska njutningssamhället i TV-reklamer och gatubilden. Samtidigt saknar unga yrkeskvinnor så gott som helt attraktiva förebilder.

För ingen av de här mytologiserade kvinnligheterna reflekterar de moderna ryska kvinnornas egna erfarenheter och förhoppningar. I en översikt skriven 1991 fann Barbara Heldt att endast en handfull ryska författarinnor kunde sägas behandla kvinnligheten ur ett kvinnligt erfarenhetsperspek-

² Bland annat Otto Weiningers *Kön och karaktär publicerades ursprungligen på ryska 1903 och kom i nytryck 1991.*

tiv. Fast den nya öppnare sovjetiska kulturen talar mycket om kvinnlighet, kommer vi att få ”lyssna nog innan vi faktiskt hör en kvinnas röst”, sammanfattade Heldt (1993, 173).

Den enda ryska kvinna som blivit världsberömd efter Raisa Gorbatojova och Miss Sovjet var ett levande utslag av den bristande motsvarigheten mellan liv och kulturell symbolik. Journalisten Marina Tsvygun arresterades hösten 1993 i den heliga Sofias kyrka i Kiev, då sekten som i henne såg den levande treenigheten inväntade världsslutet genom att härja i helgedomen. Tsvyguns levnadslopp hade då genomkorsat alla sovjetsamhällets dominerande samhällsideologier: på -70-talet var hon aktiv i kommunistpartiets ungdomsorganisation, på 80-talet inom den ukrainska demokratiska rörelsen och på -90-talet i den mest aggressiva av de nya religiösa riktningarna i Ryssland. Kommunisterna, demokraterna, kyrkan - oberoende av om Tsvygun som person varit opportunistisk eller manipulerad, kan hennes liv ses som en grotesk illustration till de ryska kvinnornas svårigheter att hävda sig på egna villkor.

IV

För att de ryska kvinnorna ”faktiskt skulle göra sig hörda” annat än inom litteratur och konst krävdes en möjlighet att organisera sig politiskt. Denna skenbart självklara poäng har varit stötestenen i den ryska kvinnofrågans historia.

Till en början formulerad på 1860-talet av manliga teoretiker, hade den socialistiska kvinnofrågan en viktig men underordnad plats i det allmänna befrielse scenariot. Dess heltäckande lösning - lika politiska, juridiska och ekonomiska rättigheter för alla - fungerade också som ett heltäckande argument för att förbise de verkliga kvinnorna och deras frågor.

Linda Edmonson (1993) har föreslagit att bristen på debatt, bland kvinnor och mellan könen, ledde till att traditionella antaganden om könen innersta väsen och uppgifter nästan obemärkt ”importerades” in i den sovjetiska ideologin. En idealistisk kvinnosyn levde på så sätt kvar inom skalet

av en marxistisk och materialistisk världssyn (Liljeström 1988, 1989). Det här gällde för det sovjetiska könssystemet så länge det existerade. Inte heller i synen på kroppen och sexualitet märks någon tydlig brytning mellan de sovjetiska och de förrevolutionära attityderna (red. Costlow m.fl. 1993, 37).

Historiskt sett är det endast i undantagsfall Rysslands kvinnor kunnat forma i någon mån självständiga diskussionsforum i allmänhet, och över klassgränserna i synnerhet.³

Kommunistpartiets särskilda kvinnoavdelningar, *zjenotdely*, tilläts inte existera efter 1920-talet. Arbetsplatsernas kvinnoråd uppmuntrades periodvis (under -60-talets tövådersperiod och i början av perestrojkan), men hade i praktiken mest sociala fördelningsuppgifter. Den sovjetiska Kvinnokommitténs verksamhet höll sig innanför partiets ideologiska riktlinjer och officiella kvinnosyn. (Liljeström 1989.)

1980-talets reformistiska krafter i Sovjetunionen förbjöd inte längre en diskussion om kvinnans ställning, men förbisåg eller motarbetade den. Den tidiga perestrojkans glasnost-politik gav en bild av sovjetkvinnornas vardag som nästan parodiskt motsade den om kvinnofrågans officiella ”lösning” år 1936. Kvinnorna själva talade ut om sjukhusförhållanden, preventivmedel och tunga arbetsuppgifter (för översikter se Rotkirch 1989; Gustafsson 1991). Men som en samhällelig fråga diskuterades kvinnans ställning knappast alls på perestrojkaprensens sidor. Den var, som en forskare uttryckt det, sedan 1970-talet snarare glömd än gömd (Polenina 1989, 1). Moskvakorrespondenten Kerstin Gustafsson kommenterade att ”man av den allmänna debatten [kunde] tro att sovjetiska kvinnor bara har ett problem - bristen på konsumtionsvaror. Och på frågan ”Vad bekymrar er mest?” skulle de flesta kvinnor svara: ”Det finns inget att köpa i affärerna, absolut ingenting” (Gustafsson 1991, 43).

Ett av perestrojkans ledande pressorgan, *Moskovskie Novosti* (Moscow News) hade under några år en sida för kvinnofrågor. Avdelningen hette tidstypiskt nog ”Hon och Vi”. Att en grupp kvinnoforskare presenterade sin version av kvinnofrågan

blev därför en symboliskt och historiskt unik handling, där "hon" började vägen mot ett "vi".

V

1988 bröts den sovjetiska sexualpolitiska tystnaden av filosofen Olga Voronina, medlem i LOTUS och den som först införde begreppen "männens värld", "manlig överhöghet" och "patriarkala föreställningar" i debatten (Buckley 1993, 214-217). Från 1989 fortsätter diskussionen runt den politiska kvinnofrågan i en rad sociologiska böcker om kvinnornas ställning. Argumenteringen fördes enligt två strategier: den protektionistiska och den egalitaristiska.

Sjinelevas pamflett *Kvinnan och samhället* (1990) är i det avseendet ett åskådligt exempel på en fortfarande sömndrucken kvinnofråga, som till en början saknar andra retoriska instrument än de traditionella sovjetiska. Sjineleva efterlyser en "strikt vetenskaplig, modern marxist-leninistisk syn på kvinnofrågan". Hon börjar med en genomgång av det nya tänkandet i kvinnofrågan, men begränsar sig till de socialistiska klassikerna och tar inte upp någon av senare årtiondens västliga feminister. Kvinnornas problem har "oundvikligen försvärats av samhällets allmänna utveckling". De syns i alltför tunga förhållanden i arbetslivet och bristande social service (Sjineleva 1990, 35).

Nytt hos Sjineleva är att hon hänvisar till de marxistiska läromödrarna, och t.o.m. ställer frågan: "Varför är det så svårt att bli som Alexandra Kollontaj?" i kapitlet om kvinnors karriärer. Hon är chockerad över valresultatet år -89, då de kvinnli-

ga folkvaldas antal sjönk från 33% till 17%, och anklagar delvis männen för konservatism (Sjineleva 1990, 111). Sjineleva förespråkar särskilda forskningsprogram om kvinnans ställning, liksom jämlikhetskommittéer⁴. (A.a., 170-171.)

För Sjineleva kan "kvinnofrågan" fortfarande lösas på statlig nivå. Hon påminner visserligen om hur viktigt det är att Gorbatjov återupplivat kvinnoråden och gjort det möjligt för kvinnorna att grunda egna forum. Men tanken på att statsmakten kanske inte vill eller kan (på grund av den ekonomiska utvecklingen) hjälpa kvinnorna, eller att denna skyddande hjälp kan få rakt motsatt effekt än den deklarerade, är ännu i den här pamfletten helt frånvarande. Tvärtom efterlyser Sjineleva till sist särskilda "sociala och ekonomiska garantier för att skydda kvinnorna". (A.a., 174.)

Samma *protektionistiska argument* dyker åren 1989-1991 upp i andra, mer oförblommerat misogynna former. Samhället måste värna om familjens sammanhållning, inte låta flickorna springa ute, och förbjuda osedliga företeelser, är konten- tan av antologin *Prostitution och brottslighet* (1991). En av bokens forskare härleder "deformationerna" i förhållandet mellan könen bl.a. till att "könsmoralen liberaliserats, särskilt i förhållande till föräktenskapliga förbindelser", till att "dubbelstan- darden (alltså olika normer för könsmoralen hos kvinnor och män) försvagats" och till att "kvinnornas sexuella aktivitet ökat". (Birkavs 1991, 290.) Antologin är publicerad av förlaget Juridisk litteratur och säger inte heller i de mindre kvinnofientliga artiklarna något om de prostituerades klienter.

Kvinnorna kan fortfarande i god tro använda

³ Rose Glickman beskriver ett undantag, där arbetarkvinnor nådde de inre revolutionära kretsarna: under 1870-90-talen organiserades de underjordiska politiska aktiviteterna främst i små studiecirklar. Den här mjuka undervisande formen underlättade kvinnornas inträde, och dessa grundade i sin tur särskilda cirklar för kvinnliga arbetare. (Glickman 1984, 182-183.)

⁴ Ett vetenskapligt råd för kvinnofrågan grundades år 1986 inom Socialvetenskapliga Akademien under det sovjetiska kommunistpartiets centralkommitté. Frågeställningarna liknar Sjinelevas och dryftade arbete, familjeliv, socialismen och den nationella frågan ur ett "ganska traditionellt perspektiv" (Rimasjevskaja 1993, 118-119).

den protektionistiska ideologin. Men de konservativa män som talar om kvinnans särställning och att "familjen måste prioriteras" gör det inte lika omedvetet. De vill att kvinnorna ska sluta arbeta. "Politikern Milikjan har explicit sagt att 'kvinnorna ekonomiskt sett inte är effektiva'", säger Anastasia Posadskaja (1993).

Fast också artikeln *Hur vi löser kvinnofrågan* trycktes i *Kommunist* under avdelningen "socialt skydd", var författarnas främsta strategiska insats rakt motsatt: att få de krafter som är intresserade av att förbättra kvinnans situation i Ryssland att överge uppfattningen om kvinnan som "social invalid". Moskvas centrum för könsstudier behöver särskilt skydd. Anastasia Posadskaja har genomgående varnat för "skydda kvinnorna" -slagordets tröstande semantik, som "leker med människornas känslor och lovar en snabb lösning på deras problem" (Posadskaja 1991, 123).

Hur vi löser kvinnofrågan byggde på statistik om de ryska kvinnornas situation liknande dem Sjineleva tagit upp (för genomgångar se t.ex. Posadskaja 1993; Kucerova-Podkolodnaya 1993; Haavio-Mannila & Kauppinen-Toropainen 1993). Till de allmänna slutsatserna både i denna och andra artiklar hör att kvinnofrågans marxistiska lösning skedde halvdant eftersom kvinnorna nog började lönearbeta men hushållsarbetet inte underlättades tillräckligt; att arbetsfärerna är starkt indelade enligt kön och att de tyngsta arbetena ofta tillfaller kvinnor; att kvinnorna är lägre avlönade och lättare blir avskedade; att det finns fördomar mot och ett fåtal kvinnor på ledande poster.⁵ Men artikeln historiska innebörd hittas i den ryska kvinnofrågans speciella spänning mellan jämlik form och traditionellt, essentialistiskt innehåll.

För det första påpekade Zacharova, Posadskaja och Rimasjevskaja explicit att en patriarkalisk kvinnosyn levt kvar under hela den sovjetiska tiden. De gav konkreta exempel på hur samtida manliga ekonomer och demografer sett kvinnan som ett instrument i samhällets tjänst, vare sig det motiverats med ekonomisk effektivitet, ryssarnas folkmängd eller bevarandet av husfriden.

För det andra introducerades idén om socialt kön - antagligen för första gången i en sovjetisk akademisk publikation: "Vi utgår från att den så kallade naturliga arbetsfördelningen mellan mannen och kvinnan har ett socialt ursprung" (Zacharova m.fl. 1989, 58).

Hur vi löser kvinnofrågan definierade begreppet *gender* med en hänvisning till Shulamith Firestone, men utan ordet feminism. Nyckeltermerna var "egalitärt synsätt" och "personlighet". Emancipationen gäller därför också männen och lagstiftningen bör inte utgå från mödrarnas utan föräldrarnas rättigheter (en princip kvinnoforskarna drev igenom redan följande år). Till sist understryker artikeln behovet av "feminologisk" forskning, helst i ett särskilt institut (Zacharova m.fl., 65). Då centret för könsforskning följande år grundades, valdes den till ryska oöversättbara termen *gender: Moskovskij tsentr gendernich issledovanii*. Avsikten var att genom ett okänt västerländskt ord få en chans att förklara vad centrets ideologi gick ut på, i stället för att anklagas för alla stereotypa uppfattningar om aggressiv borgerlig feminism.

Som en omedelbart respons på Posadskajas grupps programdeklaration kan man läsa den digra *Den sovjetiska kvinnans arbete, familj och vardag* (Trud, semja i byt' 1990). I antologin går en grupp mestadels kvinnliga forskare igenom samma sovjetiska kvinnostatistik, men utan att förespråka en särställning för kvinnorna. Det första kapitlet hänvisar till *Hur vi löser kvinnofrågan* i sin kritik av den sovjetiska lagstiftningens syn på kvinnan. Hennes rättigheter definierades i arbets-, familje-, och pensionslagstiftningen som mannens rättigheter plus en oöverskådlig mängd specifikt "kvinnliga rättigheter". Dessa härleddes ur moderskapets påstådda begränsningar och krav. Svetlana Polenina påpekar att ett dylikt mekaniskt synsätt "helt förbisåg den dialektiska och motstridiga verkligheten. -- [E]xtra rättigheter i samband med moderskapet hindrade [kvinnan] ofta från att förverkliga andra rättigheter" (Trud, semja i byt' 1990, 11-12). Polenina förespråkar en vetenskaplig genomgång av vilka lagar som av biologiska orsaker borde ha

en uttalad könsaspekt.

Följande är publicerade centret för könsforskning en egen forskningsantologi: *Kvinnan i samhället - realiteter, problem, prognoser* (Zjensjtjina v obsjtjesteve... 1991). Boken granskar i första hand kvinnors yrkesarbete ur teoretiska, konceptuella och empiriska synvinklar. Kvinnornas sociala och professionella mobilitet, hälsa och vidareutbildningsmöjlighet analyseras, medan Posadskaja i sammanfattningen frågar sig vilken väg de ryska kvinnorna kommer att välja. "Föredrar de patriarkatets trygga, men beroende villkor eller egalitarismens fria men riskabla väg?" (Posadskaja 1991, 126.)

Ett sista exempel på de utbildade kvinnornas försvarsskrifter under perestrojkan är Kostygovas och Kosjelevas intervjubok (1989) *Vi är kvinnor*. I den berättar sovjetiska karriärkvinnor från en mängd områden om yrkesval och familjeliv. Slående är att ingen av dem diskuterar med de ordalag perestrojkatidens press och den ryska konstnärliga intelligentsian nästan uteslutande använt: att den ryska kvinnan inte vill ha mera jämlikhet och det egentligen är mannen det är synd om (Tolstaja 1991). Boken lyfter i stället fram framgångsrika och stolta kvinnliga förebilder, vilka på ett undantag när kunde klassificeras som "jämlikhetskvinnor".

VI

Ovan presenterade böcker reflekterar kvinnofrågans polarisering i Ryssland. Den tidigare marxist-

essentialiska konsensusen i kvinnofrågan omvandlades 1989-1991 dels till en öppet misogyn protektionism, dels i en kulturkritisk jämlikhetsideologi. Anförda socialvetenskapliga texter verkar bättre än massmedia visa den vilja till självförsvar och förändring som finns bland högt utbildade ryska kvinnor. För som känt hävdades de jämlika möjligheternas program i en kontext, där parlamentarikerna kritiserar regeringen genom att påpeka att husets (bordellens) "flickor borde bytas ut" (Liborakina 1992a) och där Moskvas centrum för könsstudier enligt akademikern Rimasjevskaja (1993, 120) till en början fick stöd av en enda manlig forskare, sexologen Igor Kon.

Hur kan då jämlikhetstänkandets relativt starka genombrott förklaras? Vid sidan av de personliga och organisatoriska kvaliteterna hos de ryska kvinnoforskarna, skulle jag betona två faktorer:

1. De jämlika möjligheternas politik byggde på en kulturellt godtagbar alternativ retorik. Det innebar bl.a. att Moskvas centrum för könsforskning inte till en början använde ordet feminist.⁶ I stället utnyttjades en av perestrojkans mest positivt laddade term, "personlig frihet", för feministiska ändamål.⁷

2. Kvinnoforskning åtnjöt uppskattning i väst. Betydelsen av det symboliska stödet, kontakterna och resorna utomlands kan inte överskattas. Språksvårigheter och penningbrist isolerar fortfarande de flesta ryska forskare från den internationella akademiska debatten. Det är via till synes slumpmäs-

⁵ *Det ryska forskarsamfundet hör till landets mest mansdominerade institutioner. När 255 personer valdes till Vetenskapsakademien i slutet på 80-talet fanns det en kvinna bland dem (red. Kostygova & Kosjeleva 1989, 35).*

⁶ *Jfr "[F]örst senare -- insåg jag att det i våra kvinnors historia egentligen aldrig funnits en sådan situation, i vilken feminism kunde förstås som en livsstil och det skulle ha varit möjligt att leva enligt denna livsstil", Marina Malysjeva i Kak preodolet... 1993, 28.*

⁷ *Den första registrerade organisation som kallade sig feministisk var Feminist Orientation Centre, grundat 1992 av Marina Liborakina vid Kulturologiska institutet och Kulturpolitiska högskolan i Moskva. Liborakinans kvinnogrupp hade då den startade färdiga kontakter till utvecklingsprojekt i olika regioner. Centrets medlemmar hör också till en obunden rysk filosofisk tradition. De här extra sociala och kognitiva resurserna kan ha underlättat valet av ett såpass utmanande namn. Det är också möjligt att skillnaden är generationsbunden, då Liborakinans center drivs av under 35-åriga kvinnor.*

signa kontakter de nämnda antologiernas skribenter fått reda på och tillgång till västerländsk kvinnoforskning. En enda skrift kan användas för att underbygga resonemanget i ett helt avsnitt - så hänvisar Sjineleva (1990, 166-167) i sin plädering för vikten av kvinnoforskning till de skandinaviska kvinnoforskarnas *Kvinnor och makt*, tryckt i Tammerfors 1987. De nordiska länderna utmärker sig likaså i *Den sovjetiska kvinnans arbete, familj och vardag*, som hänvisar till journalisten Kerstin Gustafssons kolumn om rysk machism, och likaså till norska juristers jämlikhetsarbete. (Trud, semja i byr'... 1990, 13, 30, 35). Kontakterna till nordiska feminister väger särskilt, eftersom den statliga omsorgen om kvinnor och barn varit strukturellt sett liknande, och båda samhällstypernas könskontrakt i hög grad byggt på kvinnornas lönearbetande (Rantalaiho 1993).

VII

Sedan sin första artikel har Moskvas centrum för könsforskning introducerat ett nytt nyckelord: autonomi. Medan de ovan nämnda antologierna låg i tryck, organiserade kvinnoforskarna de två första mötena för alla oberoende kvinnorörelser i OSS (Cockburn 1991; From Problems to Strategy 1992). För utan kvinnornas medvetna politiska handling, betonade Posadskaja (1991, 121), "kan man knappast vänta sig att den statliga politikens lösning på "kvinnofrågan" för det första skulle bygga på en progressiv strategi och för det andra skulle vara effektiv."

Namnet för de ryska kvinnornas nya nätverk blev NE ZhDI - Kvinnornas oberoende demokratiska initiativ, men också: "vänta inte". En stor del av forskningscentrets energi gick under 1990-1993 åt till att samordna dessa två första och brokiga kvinnomöten. Första forumet diskuterade kvinnornas försämrade sociala ställning, fattigdomens feminisering i Ryssland och den svaga politiska representationen. Två år senare var politik och företagsamhet de största och livligaste arbetsgrupperna. Teman som ekologi, sexuellt våld och konst

debatterades också. 1991 deltog ett par hundra kvinnor; 1993 kom över fyrahundra deltagare från OSS och över hundra från Västeuropa och USA. (Cockburn 1991; From Problems to Strategy 1992.)

Nätverket de två kvinnoforumen skapat är i dag den viktigaste täckande informationsstrukturen inte bara för feministerna, utan också för de andra, politiskt bundna, kvinnogrupperna. Förutom det *oberoende kvinnoforumet* finns det åtminstone tre politiska grupperingar:

1) den tidigare sovjetiska kvinnokommittén, kvinnorna med höga politiska positioner under sovjettiden, som grundat *Förbundet för Rysslands kvinnor*.

2) den s.k. *sovjetiska kvinnornas kongress*, som är nära de nykommunistiska organisationerna.

3) Rysslands *socialdemokratiska partis kvinnogrupp*, ledd av Galina Venediktova. (Lipovskaja 1992; samtal med Liborakina 1993 och Posadskaja 1993.)

Nätverket visade prov på sin effektivitet vintern -92-93, då det ryska parlamentet diskuterade ett nytt förslag till familjelag. Lagen hade enligt Posadskaja förberetts av de konservativa krafterna, medan de ryska demokraterna ignorerat hela frågan. Förbundet för Rysslands kvinnor stödde till en början förslaget. Genom intensiv lobbyverksamhet lyckades kvinnorörelsen lyfta frågan till offentlig debatt. Följden var att Förbundet för Rysslands kvinnor bytte från en protektionistisk till en egalitaristisk linje och motsatte sig lagförslaget. Flera andra organisationer kritiserade lagens kvinnodiskriminerande punkter. Där paragraf 1 deklarerat familjen för "samhällets naturliga enhet", tillades våren 1993 efter påtryckningarna "familjen liksom andra samhälleliga former". Den paragraf som opreciserat stipulerat "fostrets rätt till liv", vilket det "skulle lagfästas om annanstädes", ströks helt. Idén om att kvinnor med barn skulle "ges en möjlighet att arbeta 35 timmar per vecka" tills barnen var fjorton år (!) är också struket från det nuvarande lagförslaget. (Samtal med Posadskaja 1993.)

Kvinnorörelsens främsta argument i kampen mot familjelagen var att lagens tolkning av de mänskliga rättigheterna stred mot internationell praxis. Stöd av de manliga demokraterna uppbyggades genom att peka på de punkter om egendoms- och arvsrätten som motsade en liberal ideologi. Parlamentets dåvarande talman Ruslan Chasbulatov hade efter feministernas lyckade kampanj konstaterat att inget lagförslag hittills gett upphov till så många kommentarer från fristående medborgarorganisationer. (Samtal med Posadskaja 1993.)

Som politisk rörelse etablerade sig kvinnoforumets nätverk under det ryska parlamentsvalet hösten -93, då feministerna kandiderade inom det alternativa demokratiska blocket lett av ekonomen Jegor Javlinskij. Nätverket ansåg samtidigt att inget enda parti kunde representera alla kvinnors intressen. Det oberoende kvinnoforumet var berett att stöda dem som stod för en genomtänkt socialpolitik, fast en sådan "socialpolitik, som skulle avbilda de olika befolkningsgruppernas intressen inte integrerats i någon av de maktavande strukturernas program." (Zjenskij Innovatsionnyj Fond... 2/93.)

"Ingår vi valallianser, är det för att föra fram våra målsättningar och problemformuleringar:

- att formulera en socialt ansvarskännande politik
- att skapa en de jämlika möjligheternas politik på alla områden i samhällslivet: i kulturen, politiken, familjen, ekonomin, och annan social och medborgerlig verksamhet." (Zjenskij Innovatsionnyj Fond... 2/93.)

Partiet Förbundet för Rysslands kvinnor förde en valkampanj av andra mått än den oberoende kvinnorörelsen, och fick en tiondel av platserna i det nya parlamentet. Bland partiets ledare finns politiker Moskvas centrum för könsforskning samarbetat med i flera år. Partiet hade också gjort det oberoende Kvinnoforumets slogan "Demokrati minus kvinnor är ingen demokrati" till sin egen (dock utan att nämna dess ursprung). Kvinnopartiets valkampanj utgick alltså till en början från de jämlika möjligheternas strategi, men blandade ef-

terhand in allt fler protektionistiska argument (samtal med Liborakina 1993).

VIII

År 1989 började den sovjetiska kvinnofrågans lösning för första gången utarbetas av en oberoende kvinnopolitisk gruppering. Under 1990-talets tre första år lyckades kvinnoforskarna dels skapa kontinuerliga kanaler till politikerna, dels strukturera ett samarbete bland kvinnogrupperna på gräsrotsnivå. I dag finns det "nya former för att uttrycka och förverkliga kvinnornas intressen, former som inte liknar den totalitära statens", som Anastasia Posadskaja efterlyste 1991. "Detta är det första steget för kvinnornas omvandling från ett objekt för 'socialt skydd' till en aktivt handlande personlighet, och ett nödvändigt villkor för en grundlig förändring av deras samhälleliga situation." (Posadskaja 1991, 121-122.)

Sedan 1993 började Kvinnoforumet och dess olika kvinnogrupper få en stabilare struktur. Nya aktiva grupper har fötts bl.a. ur ett tidigare kvinnoråd i staden Zjukovskij, medan Petersburgs feministerna fått medel av tyska Frauenstiftung för sitt eget centrum. Frauenstiftung finansierar också en annan ny struktur kallad kvinnornas informationsprojekt, som omfattar ett arkiv, en databas och ett (större) bibliotek för Kvinnoforumet. Själva forumet kommer att få en kontinuerlig organisatorisk bas i ett projekt (stött av Ford Foundation) som bl.a. ordnar regionala seminarier mellan de stora forumen.

Därför ser Moskvas centrum för könsforskning år 1994 som ett år då det blir möjligt att koncentrera sig på forskning. Centret har fyra större forskningsprojekt: om förändringar i könsrelationerna i familjen under perestrojkan; om kvinnor i politiken; om könsaspekterna på emigrationen från Ryssland, och en forskning i äldre ryska kvinnors muntliga historia. (Samtal med Posadskaja 1993.)

Den organisatoriska differentieringen åtföljs av början till olika ideologiska inriktningar bland de ryska feministerna. Meningsskiljaktigheter har

uppkommit bl.a. i inställningen till pornografi och den nuvarande ryska regeringen. Det blir efterhand allt omöjligare att urskilja någon entydig "lösning" på "kvinnofrågan". Könsforskarna och Kvinnoforumet arbetar själva medvetet för att kvinnornas problem inte längre skulle isoleras från andra frågeställningar. "De kan ju aldrig lösas genom en enda lag, det krävs en genomtänkt socialpolitisk linje", säger Posadskaja (1993). I den meningen har den rysksovetiska kvinnofrågan slutligen (upp)lösts, i en mängd frågor satta i rörelse.

KÄLLOR OCH LITTERATUR MUNTliga KÄLLOR

- Samtal med Anastasia Posadskaja från Moskvas centrum för könsforskning, 24.5.1993.
- Samtal med Marina Liborakina från Feminist Orientation Centre, 23.12.1993.

LITTERATUR

- Alapuro, Risto 1993: Kansalaisyhteiskunnan mahdollisuudet Venäjällä. *Itä-Euroopan murros ja Suomi*. Red. T. Piirainen. Gaudeamus, Helsingfors, 121-143.
- Birkavs V.V. 1991: Tenevaja videokul'tura, videobiznes i seksual'nye otklonenija (Den officiella videokulturen, videohandeln och sexuella avvikelser). *Prostitutsija i prestupnost'. Problemy, diskussii, predlozhenija*. Juriditjeskaja literatura, Moskva.
- Buckley, Mary 1992: Glasnost and the Woman Question. *Women and Society in Russia and the Soviet Union*. Red. Linda Edmondson. Cambridge University Press, Cambridge, 202-226.
- Cockburn, Cynthia 1991: Democracy Without Women Is No Democracy: Soviet Women Hold their First Autonomous National Conference. *Feminist Review* 39, Autumn 1991, 141-148.
- Costlow, J., Sandler, S. & Vowles, J. 1993: *Sexuality and the Body in Russian Culture*. Stanford University Press, Stanford.
- Duka, Viktor & Zdravomyslova, Jelena 1993:

Fazy razvitija grazjdanskogo obsjtjestva (Medborgarsamhällets utvecklingsfaser). *Sotsiologija obsjtjestvennych dvizzenij: kontseptual'nye modeli issledovanija 1989-1990*. RAN Institut Sotsiologii, Sankt Peterburgskij filial, Moskva, 14-28.

- Edmondson, Linda 1993: Women's Emancipation and Theories of Sexual Difference in Russia, 1850-1917. *Gender Restructuring in Russian Studies Conference Papers*. Red. M. Liljeström, E. Mäntysaari & A. Rosenholm. Slavica Tamperensia, 2, University of Tampere, Tammerfors.
- *From Problems to Strategy 1992. Materials of the Second Independent Women's Forum, Dubna, 27-29 November 1992*. Center for Gender Studies, Ariadne Europe Fund, Moskva.
- Funk, N & Mueller, M. (red.) 1993: *Gender Politics and PostCommunism. Reflections from Eastern Europe and the Former Soviet Union*. Thinking Gender serien, Routledge, New York.
- Glickman, Rose 1984: *Russian Factory Women. Workplace and Society, 1880-1914*. University of California Press, Berkeley & Los Angeles.
- Gustafsson, Kerstin 1991: *Perestrojkans kvinnor*. Bokförlaget Prisma, Stockholm.
- Haavio-Mannila, Elina & Kauppinen-Toropainen, Kaisa 1993: Naisten elämän muuttuminen Venäjällä ja Virossa. *Itä-Euroopan murros ja Suomi*. Red. T. Piirainen. Gaudeamus, Tammerfors, 173-212.
- Heldt, Barbara 1992: Gynoglasnost: Writing the Feminine. *Perestroika and Soviet Women*. Red. Mary Buckley. Cambridge University Press, Cambridge, 160-175.
- *Kak preodolet' diskriminatsiu*. (Hur avvärja diskriminationen) Stenogram med kommentarer till seminariet "Feminizm - tretij glaz" organiserat av Petersburgs Kvinnocentrum i juli 1993, opubl.
- Kostjusjev, Vladimir 1992: Obsjtjestvennye dvizjenija v postkatastrofnom obsjtjestve: protsesy sotsial'noj subjektivatsii (De sociala rörelserna i ett postkatastrofalt samhälle: den sociala subjektiveringens processer.) *Sotsiologija obsjtjestvennych dvizzenij: kontseptual'nye modeli issledovanija 1989-1990*. RAN Institut Sotsiologii, Sankt Peterburg-

skij filial, Moskva, 61-71.

••• Kostygorova, T.M. & Kosjeleva, I.Ja. (red.) 1989: *My - zjensjtjiny*. Politizdat, Moskva.

••• Kucerova-Podkolodnaya, Olga 1993: Social Transformations in East Central Europe and the Status of Women. *Social Changes and the Status of Women: The Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Centre for Gender Studies*. Red. L. Rantalaiho. Centre for Women's Studies and Gender Relations, Working Papers 3/1993, University of Tampere, Tammerfors, 110-126.

••• Liborakina, Marina 1992a: "Ja prosto zhen prezidentu." Opyt feministiskogo protjenia odnogo intervju. ("Jag är bara presidentens hustru". Feministisk läsning av en intervju.) *Nezavisimaja Gazeta* 28.10.92, 8.

••• Liborakina, Marina 1992b: Vera Pavlovna återvänder hem - frivilligt? *Ny Tid* 10.12.92, 8.

••• Liljeström, Marianne 1989: Neuvostoideologia naisten emansipaatiosta ja Neuvostoliiton poliittiset käytännöt. *Tiede&Edistys* 2/89, 122-126.

••• Liljeström, Marianne 1993: The Soviet Gender System: The Ideological Construction of Femininity and Masculinity in the 1970's. *Gender Restructuring in Russian Studies Conference Papers*. Red. M. Liljeström, E. Mäntysaari & A. Rosenholm. *Slavica Tamperensia*, 2. University of Tampere, Tammerfors.

••• Liljeström-Skarp, Marianne 1988: Den officiella sovjetideologins syn på kvinnor. Generella drag och förändringar 1917-80. *Kvinder, mentalitet, arbejde. Kvindehistorisk forskning i Norden*.

••• Lipovskaja, Ol'ga (1992): New women's organisations. *Perestroika and Soviet Women*. Red. Mary Buckley. Cambridge University Press, Cambridge, 72-81.

••• Polenina S.V. 1989: Zjenskij vopros skvoz' prizmu resul'tatov prosjedsjtjej izbiratel'noj kampanii (Kvinnofrågan i ljuset av valkampanjens resultat). Opubl. manuskript, Moskva.

••• Posadskaja, Anastasia 1991: Zakljutjenie (Sammanfattning). *Zjensjtjiny v obsjtjestve: realii - problemy - prognozy*. ISEPN AN SSSR. Nauka, Mosk-

va, 119-126.

••• Posadskaja, Anastasia 1993: The Role and Task of National Machinery for the Advancement of Women in the Period of Social and Economic Reform: The Countries of Eastern Europe and the USSR. *Social Changes and the Status of Women: The Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Centre for Gender Studies*. Red. L. Rantalaiho. Centre for Women's Studies and Gender Relations, Working Papers 3/1993, University of Tampere, Tammerfors, 75-97.

••• Rantalaiho, Liisa 1993: Gender System of Finnish Society. *Social Changes and the Status of Women: The Experience of Finland and the USSR. Report of the Soviet-Finnish Seminar of Feminist Research in Moscow Centre for Gender Studies*. Red. L. Rantalaiho. Centre for Women's Studies and Gender Relations, Working Papers 3/1993, University of Tampere, Tammerfors, 2-13.

••• Rimasjevskaja, Natalia 1992: The New Women's Studies. *Perestroika and Soviet Women*. Red. Mary Buckley. Cambridge University Press, Cambridge, 118-122.

••• Rotkirch, Anna 1989: Paterstroika. *Ylioppilaslehti* nr 140, 20.10.89, 6-9.

••• Rotkirch, Anna 1992: Vasilisa i det räddiga riket. *Nya Tider. Samtal från de märkliga åren*. Red. Anna Rotkirch & Trygve Söderling. Tigertext, Helsingfors, 161-162.

••• Sjineleva, L.T. 1990: *Zjensjtjina i obsjtjestvo. Deklaratsii i real'nost'*. (Kvinnan och samhället. Deklarationer och verklighet.) Izdatel'stvo polititjeskoj literatury, Moskva.

••• Sjtjedrovitskij, Pjotr 1994: Orientoituminen epävarmuuden tilanteessa. Föreläsning vid samhällsvetenskapliga forskningsinstitutionen vid Tammerfors universitet 25.3.94.

••• Tolstaja, Tatjana 1990: Miksi venäläiset naiset eivät ole feministejä? *Helsingin Sanomat* 19.8.90, A 19.

••• *Trud, semja i byt sovjetskoj zjensjtjiny* (Den sovjetiska kvinnans arbete, familj och vardag) 1990. Juriditjeskaja literatura, Moskva.

- *Vy i My, The Women's Dialogue US/CIS*. National Council for Research on Women, New York.
- Waters, Elizabeth 1990: Restructuring the "Woman Question": Perestroika and Prostitution. *Feminist Review* no. 33, 3-19.
- Weininger, Otto 1991/1903: *Pol i karakter* (Kön och karaktär). Forum, Moskva.
- Zacharova, Natalija, Posadskaja, Anastasia & Rimasjevskaja, Natalija 1989: Kak my resjaem zjenskij vopros (Hur vi löser kvinnofrågan). *Kommunist* 4/89, 56-65.
- *Zjensjtjiny v obsjtjstve: realii - problemy - prog-*

nozy 1991. (Kvinnorna i samhället: realiteter - problem - prognoser) ISEPN AN SSSR. Nauka, Moskva.

- *Zjenskij Innovatsionnyj Fond Vostok-Zapad, Women's Innovation Fund East-West*, 2/93.

Författaren är pol. kand. och forskar i kvinnornas självförståelse och strategier i dagens Ryssland (Institutet för socialpolitik, PB 33, 00014 Helsingfors Universitet).

FROM A STATE AFFAIR TO A WOMEN'S MOVEMENT - THE STRATEGIES OF FEMINIST SCHOLARS IN RUSSIA 1989-1993

In 1994, Russia is said to be the only country in the former Eastern European block with an autonomous women's movement. This article describes the ideological strategy and organizational efforts that made this possible. Due to the current institutional disintegration, all new social subjects in today's Russia have to create their own, complex infrastructures. Academic research has had to be combined with education, political strategies and information projects. Moscow Centre for Gender Studies first presented its 'egalitarian' approach to the so called woman question in 1989. Subsequently, it coordinated the first two meetings of non-party women's organizations, the Independent Women's Forum, in 1991 and 1993. The second wave of Russian feminism thus looks less like a traditional social movement and more like other contemporary European feminist networks, with a flexible and professionalized structure and a strong cognitive, lobbying component.

The argumentation used in publications on

women's issues in the social sciences from 1989 until 1991 reflects how the Soviet marxist-essentialist consensus (eg. women were seen as being in need of special state protection) was abandoned gradually. The debate polarized as an overtly misogynist protectionism was expressed. On the other hand, several female scholars adopted the concept of equal possibilities proposed by the Moscow Centre for Gender Studies. This concept served as a culturally acceptable and useful rhetoric in 1993, during the Russian women's huge and successful campaign against discriminatory proposals for a new family legislation. The egalitarian approach has also partly influenced the ideology of the (non-feminist) party Union of Russian Women. With the emergence of an independent and increasingly differentiated female political subject, the Soviet-Russian 'woman question' has finally (dis)solved into many questions in movement. ■

Anna Rotkirch